

FAZAKAS Sándor¹:

Reformáció, társadalomszemlélet, demokrácia – Gálfy Zoltán olvasatában...

*Abstract. Reformation, Social Theory, Democracy –
In the View of Zoltán Gálfy...*

The study examines a topic in the work of the church historian Zoltán Gálfy (1924–2013): how the renowned professor from Cluj-Napoca interpreted the impact of the Reformation on the life of the society, with special regard to its democratic features, what social dynamics influenced the development of the Reformation in the 16th century, and what consequences had the renewal of faith on the environment of the church. The paper compares the work of the young theologian, only 25 years old, with his later writings under the communist-socialist regime and his scholarly achievements after the change of regime in 1989/90. It can be concluded that Gálfy, in the face of the danger of contextualizing theological scholarship, reached conclusions that are still relevant today. For example, the recognition he often makes – in line with recent European Reformation scholarship – that the Reformation has brought radical changes in four areas: the interpretation of the Bible, the personal experience of faith, the definition of the function of the church, and the relationship of Christianity to the world. In conclusion, Gálfy's

¹ Tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Református Hittudományi Egyetem; társult oktató, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Református Tanárképző és Zeneművészeti Kar; e-mail: fazakass@drhe.hu.

contribution should be seen as emphasizing that, despite all the social influences and counter-effects, it is useful to pay attention to the theological dimensions of the Reformation, to a careful reading of the original sources, and to the fact that “it is not a question of moving into the Reformation building but of rebuilding it in every age”, i.e. that each generation should come to an actualization of the Reformation heritage in its own context.

Keywords: research on the history of the Reformation, church and society, contextualization, theological judgement

A *Református Szemle*-ben olvasható Gálfy Zoltán tollából egy tanulmány figyelemre méltó címmel: *A Reformáció. Különös tekintettel demokratikus vonásaira*.² Ebben az időben a szerző még fiatal pályakezdőnek számít: életrajzi adatai szerint³ ekkorra már túl van teológiai tanulmányain, végzi 1945 és 1951 között a Bolyai Tudományegyetemen a magyar nyelv és irodalom szakot, Vásárhelyi János püspök titkára és 1950-től a Teológiai Intézet főkönyvtárosa.

Mit mondhat egy 25 éves fiatalember a reformáció és a demokrácia viszonyáról egy olyan korban, amely mind a saját hazájában, mind Kelet-Közép Európában, a második világháború eredményeként kialakult világrendben gyökeres társadalmi átalakulásokat él át? És mit mond a témáról a későbbi professzor, aki 1974-től a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet oktatója, az egyetemes egyháztörténet és a protestáns egyháztörténet előadójának, majd professzorának?

Magam is hatása alatt voltam egykor professzori habitusának, magával ragadó előadásainak. Különösen a teológia- és az ökumenétörténet témájú előadásai voltak rám akkor hatással, a 80-as évek második felében. Akkor még nem tudtam, ma már viszont

² GÁLFY Zoltán (1949): *A Reformáció. Különös tekintettel demokratikus vonásaira*, In: *Református Szemle*. 44. 417–429.

³ LÉSZAI Lehel (2004): Gálfy Zoltán életrajza, In: Lészai Lehel (szerk.): *Emlékkönyv Gálfy Zoltán 80. születésnapjára*. Kolozsvár, Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása. 5–7. Gálfy műveinek összegyűjtött bibliográfiáját ld. ADORJÁNI Zoltán (2013a): D. dr. Gálfy Zoltán írásai, In: *Református Szemle*. 105. 698–704.

tudatosabb bennem: elsősorban történelemszemlélete, az összefüggések meglátásának és megláttatásnak készsége, hatalmas műveltsége, széles látóköre és előadásmódja volt számomra akkor imponáló... Ezért is voltam és vagyok kíváncsi: mit mondhatott Gálffy Zoltán a 40-es évek végén és azt követően egy azóta számomra is kedves és tudományos érdeklődésemet állandóan foglalkoztató témáról, a reformáció és a társadalom, a reformáció és a demokrácia viszonyáról. És hogyan értékelhető mindez:

1. a téma kezelése tekintetében,
2. korának társadalmi kontextusában,
3. saját életművének összefüggéseiben,
4. kitekintéssel a kérdés magyar református és nemzetközi teológiai megközelítéseire,
5. és végül mi a maradandó tanulság abból, ahogyan ő megközelíti és tárgyalja a választott témáját?

Az 1949-es tanulmány elején, a rá később is jellemző szisztematizáló készséggel, lényegre törő módon rögzíti, hogy a reformáció a keresztyén élet négy viszonylatában hozott gyökeres változást: (a) a biblia, (b) a személyes hit, (c) az egyház és (d) a világhoz való viszonyulás kérdésében.⁴ (a) Az első esetén hangsúlyozza a *Szentírás*hoz való visszatérést és odafordulást, az Írás mindenek feletti tekintélyét, miszerint az élet és a hit *zsinórmértéke* minden tekintetben az Írás lehet – a *sola scriptura* elvnek megfelelően. (b) A személyes *hit* kapcsán a hit ajándék volta, a kegyelemből való megigazulás kérdése, a lelkiismeret és üdvbizonyosság kérdése, valamint a hívő ember közvetlen, Isten színe előtt való megállása, semmilyen közvetítésre rá nem utalt személyes jellege kerül kiemelésre Gálffy írásában. (c) Az *egyház* viszonylatában a Krisztus főisége („Krisztus az egyház feje”), szuverenitása és a hierarchia felesleges volta kerül a szerző elemzésének fókuszába, összefüggésben az előző tanulsággal: a hit személyes jellege feleslegessé tesz mindenféle intézményesített közvetítő szerepet Isten és a hívő ember között. (d) Nagyobb teret szentel viszont a reformáció negyedik vívmányának: „az embernek a *világhoz* való viszonya”⁵ kerül szerinte átalakításra. E téren rögzíti a két szélsőségesnek tekinthető magatartásformát: az

⁴ GÁLFY (1949), 417–418.

⁵ Uo.

egyik – mai teológiai-szociáletikai szóhasználatával élve – az integralizmus,⁶ amely a világ értékét és méltóságát csak az egyház által és az egyház vezető szerepe alatt tudja elképzelni. E szerint a világnak csak akkor van értéke, ha annak minden élettevékenységét magába integrálja a keresztyén vallás, illetve annak intézményesült formája, a világegyház. Ez az uralkodó tendencia volt jellemző a korabeli középkori egyházra, és ez együtt járt egyfajta kizárólagossággal, illetve ennek megfelelő politikai szerepvállalással, hegemoniára való törekvéssel – de amely törekvéssel elvileg szakított a reformáció. A másik szélsőséges út a szekták útja, a világtól való elfordulás, abban a meggyőződésben, hogy ez a világ a bűn uralma alá került, kárhozatra van ítélve, következésképpen el kell vetni a világhoz való közeledésnek még a gondolatát is. Gálffy a reformáció útját e két szélsőség között látja, a jézusi ima (Jn 17,15) értelmében, a világban való élet rendeltetése és a megtartatás ígérete alapján. Ez pedig a világhoz, a környezethez, a másik emberhez való olyan „életviszonyt”⁷ jelenti, amely értékeli ezt a világot mint az élet Istentől rendelt színterét, ahol az egyén a másik emberrel való kapcsolatában megéli felelősségét – a hit gyümölcseinek értelmében –, ugyanakkor nem téveszti szem elől az örök élet perspektíváját. Vagyis a világban való egzisztencia felelős megélése és a világban való élet feltételeinek és a jóllétnek keresése létjogosultsággal bír, de nem végcél – eszkatológiai meghatározottsággal bír, már most a jelenben: „A végső cél: az Istennel való találkozás és a Vele való maradás célja.”⁸

A reformátori kor teológiájának és a reformátori hitvallásoknak ismerete, kutatása, értékelése szempontjából Gálffy megállapításai helyénvalónak bizonyulnak. Valóban, a reformáció nem hagyta érintetlenül az emberi élet viszonyulásait – vagyis nem egyszerűen az egyén privát vallásos életének megújítását eredményezte, hanem olyan dinamikákat indított el, amely az emberi élet komplex kapcsolatrendszerét és közösségi-szociális beágyazottságát érintette, és olyan radikális változásokat hozott, amelyek az európai és nemcsak európai társadalmak fejlődését meghatározták. Gálffy szavaival: az „életviszonylatokat”⁹ határozta meg és formálta át a reformáció. A mai reformációkutatás ezt a keresztyén élet hármas státuszával fejezi ki: a keresztyén életnek a polgári-politikai közösségi élet (*status politicus*), a családi élet (*status oeconomicus*) és a gyülekezeti-egyházi élet (*status ecclesiasticus*)

⁶ Vö. HONECKER, Martin (1995): *Grundriß der Sozialethik*. Berlin – New York, Walter de Gruyter. 684–685.

⁷ GÁLFFY (1949), 418.

⁸ I. m. 419.

⁹ Ld. i. m. 418.

rendjében kell megvalósulnia.¹⁰ A hívő élet e három szegmense komplex egységet alkot. A cél, hogy valamennyi életterületen megvalósuljon a „jó rend”, azaz az Isten elgondolásának, törvényének, teremtői akaratának, és a krisztuskövetés ethoszának megfelelő életvitel – egymásra utalva, egymást kiegészítve, egymással komplex egységben. Isten igaz tisztelete ugyanis nem ér véget az istentiszteleti-úrvacsorai közösség felett elhangzott áldással, hanem folytatódnia kell a megszentelt élettel – az előbbi az utóbbiban kell, hogy kifejtse hatását: a házasságban, a családi életben, a munka területén, a társadalmi-politikai közösség életében való részvételben. Másképp fogalmazva: a helyes istenismerettől és a megigazulásról/ megszentelődésről szóló reformátori tanítás helyes értelmezésétől el kell jutni az élet reformációjáig, a liturgikus istentisztelettől az élet istentiszteletéig – azaz a *reformatio doctrinae*-től a *reformatio vitae*-ig.¹¹ A Gálffy Zoltán által felvázolt négy életviszonyulás egymásra épülése ezt a logikát, illetve felismerést tükrözi.

Gálffy rögzít viszont egy figyelemre méltó megállapítást: „A reformátoroknak nem volt idejük a világhoz való viszonyt tételesen is megfogalmazni.”¹² Amennyire helyénvaló ez a megállapítás, olyannyira veszélyeket is rejt magában. Helyénvaló azért, mert az egyházi és társadalmi együttélés strukturális kérdéseiben a reformátorok egyrészt a meglévő szervezeti adottságok és hatalmi-politikai konstellációk között igyekeztek biztosítani az új hit követőinek életfeltételeit és a közösségi hitélet kereteit – legfeljebb átfunkcionálták, átértelmezték ezeket a szervezeti formákat, kánonjogi elemeket. Valóban, a reformátorok első nemzedékének sem jogi, sem más eszköze nem volt arra, hogy a politikai-hatalmi struktúráktól – bármilyen formájú volt is az, fejedelemség vagy városi tanács – teljes mértékben függetleníteni tudja a hívők közösségének szervezeti életét. Másrészt tisztában voltak azzal, hogy a reformáció terjedése egymástól eltérő, helyi hatalmi berendezkedések és hagyományok által meghatározott keretfeltételekre számíthat, és e keretek között kell megszervezni az egyház életét. Jó bizonyíték erre a reformátori korban egymástól eltérő

¹⁰ Vö. DINGEL, Irene (2014): Integration und Abgrenzung. Das Bekenntnis als Ordnungselement in der Konfessionsbildung, In: Irene Dingel – Armin Kohnle (szerk.): *Gute Ordnung: Ordnungsmodelle und Ordnungsvorstellungen in der Reformationszeit*. Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt. 11–30., 12.

¹¹ Részletesebben erről ld. FAZAKAS Sándor (2020): *A reformatio vitae jegyében. Tanulmányok a reformátori teológiatörténet, egyháztan és politikai etika tárgykörében*. Kolozsvár, Bolyai Társaság – Egyetemi Műhely Kiadó. 7.

¹² GÁLFFY (1949), 419.

egyházi rendtartások kialakítása.¹³ Veszélyes ugyanakkor ez a megállapítás – nevezetesen, hogy nem került sor a világhoz való viszony tételes megfogalmazására –, mert feltételezi a kontextualizálódás szükségszerűségét, s ezzel együtt a kontextualizálódás mértéken felüli veszélyét.

Hogy néz ki ez a kontextualizálás Gálffy Zoltán munkájában? 1949-es tanulmányában tetten érhető. Így fogalmaz: „Az államformára nézve nem ad útmutatást Kálvin. Csak annyit mond, hogy „a jó államforma, amelyben a nép az uralkodó”.¹⁴ Néhány sorral korábban: „Az Istentől eredő hatalomnak való feltétlen engedelmességet csak akkor tagadhatja meg [az ember], ha az nyíltan Isten akarata ellen cselekszik és ezt ki is nyilatkoztatja.”¹⁵ És még egy további frappáns igényű megállapítás: „Kálvin [...] a polgárságra és köznemességre épülő új nyugati monarchiák korában már leszzegezi a nép felségjogának és szabadságigényének szentségét.”¹⁶ Hasonlóan érvel egy évvel később egy Désen tartott reformációi emlékbeszédben,¹⁷ amikor arra a következtetésre jut – egyébként a bibliához, hithez, egyházhoz való odafordulás összefüggéseinek felmutatását követően –, hogy a „reformációban új ember született”, amelyik odafordul a másik emberhez: azokhoz az emberekhez, akik között nincs különbség, a „porig levert magyar jobbágyságot”¹⁸ is beleértve. Ez a program pedig nincs befejezve – csakúgy, mint ahogy a Szentírás olvasásának, a hit megélésének és az egyház megújulásának ügye sem.

Ha kontextualizálásról beszélünk, nem tehetjük meg, hogy ne vennénk tudomásul a kontextust – közelebről azt geopolitikai és egyházpolitikai helyzetet, amelyben ezek az írások megszülettek. Mint ismeretes, 1947 februárjában aláírják Párizsban azt a békeszerződést, amely megerősíti az 1920-as államhatárokat. Ezzel Erdély és az erdélyi

¹³ Ld. erről részletesen: FAZAKAS (2020), 46–65.; BECKER, Judith (2014): Die Rolle der Obrigkeit in reformierten Kirchenordnungen in der Frühen Neuzeit, In: Wall, Heinrich (szerk.): *Reformierte Staatslehre in der Frühen Neuzeit* (Historische Forschungen, Volume 102). Berlin, Duncker & Humblot. 268–296.

¹⁴ GÁLFY (1949), 420.

¹⁵ I. m. 419.

¹⁶ I. m. 420. A tanulmány folytatásában – amelyet elsősorban a magyar reformáció XVI. századi kialakulásának szentel, a korabeli társadalmi viszonyok bemutatásával – a reformáció ügyét szintén a feudális rend tarthatatlanságával, valamint az alsóbb társadalmi rétegek felemelkedésének lehetőségével kapcsolja össze. Ld. I. m. 420–429.

¹⁷ GÁLFY Zoltán (1950): Reformációra..., In: *Református Szemle*. 45. 245–249.

¹⁸ I. m. 248.

reformátusság többszörösen kisebbségi helyzete hosszú évtizedekre megpecsételődött. Ugyancsak 1947-ben megszüntetésre kerül a királyság, és az ország államformája deklaráltan népköztársaság lesz. 1948-ban életbe lép az új szocialista államalkotmány, megtörténik, illetve folytatódik a termelőeszközök államosítása, elkezdődik a sokszor erőszakos kollektivizálás – tehát teljes spektrumában kiépül a szocialista-kommunista államrend az ún. „demokratikus fejlődés” jegyében.¹⁹ A 177/1948. sz. rendelet törvény alapján létrejön a három protestáns egyház fenntartásában az Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet, amelynek működési feltételeit kultuszminisztériumi határozatok szabályozzák.²⁰ Mivel e korszak valláspolitikája jól ismert, mind Románia, az erdélyi társadalom, az anyaország, mind pedig kelet-közép-európai összefüggésekben, a kérdéskör további részletes bemutatást nem igényel. Viszont nem nehéz belátni: egy ilyen vallás-, egyház-, és nemzetpolitikai helyzetben a reformáció és demokrácia kérdésében többet mondani egy nyilvános, egyházi és magyar nyelven megjelenő szaklapban alig elképzelhető. Inkább azon lehetne csodálkozni, ha például a „polgári kormányzat”²¹ kálvini elveiről, a szövetségteológiáról vagy a zsarnoki hatalommal szembeni lehetséges magtartásformákról, a köztes és fokozatos önkormányzatisággal bíró testületek kormányzati felelősségéről és egyáltalán a teológia korrektív szerepéről lehetne olvasni ebben az időben bárhol is. Nyilván kérdés marad: valóban csak ennyit tud Gálffy Zoltán ebben az időben a kálvini elvekről, vagy ennyit írhat le? És ha többet ír le, és több ismeretet mutat, hogyan hat ki ez a folyóirat, az ő egyházi környezete és személyes sorsának alakulására? Már itt is a térség egyházainak és az egyház tisztségviselőinek, tanítóinak *modus vivendi*-jét látjuk, egyre szigorodó és megszorításoktól terhelt politikai kontextusban?²² Sajnálatos, hogy az *oral history* értelmében őt magát erről már nem kérdezhetjük meg.

¹⁹ KÖPECZI Béla (1986): Erdély a szocialista Romániában, In: Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története. Harmadik kötet: 1830-tól napjainkig*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1759–1778., különösen: 1761–1963.

²⁰ Ld. NAGY Géza (1995): *A Kolozsvári Református Teológiai Fakultás története*. Kolozsvár, Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása. 325–326.; KÁDÁR Tamás – MIHÁLY Lehel – SEBESTYÉN Előd – ROTH Levente (2002): *A kolozsvári Protestáns Teológia élete 1950–1955 között* (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 10). Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet. 7.

²¹ KÁLVIN János (2014): *Institutio. A keresztyén vallás rendszere. 1559*. II. kötet. Budapest, Kálvin Kiadó. (IV.20.1–32). 509–535.

²² ADORJÁNI Zoltán (2013b): *Commemoratio D. dr. Gálffy Zoltán emlékére* (Mezőbánd, 1924. okt. 6. – Kolozsvár, 2013. okt. 15.), In: *Református Szemle*. 106. 696.

Igaz, nem hallgathatjuk el, hogy a későbbiekben is megtaláljuk nála „az egyház világban, egyház a helyi társadalom szolgálatában”²³ című toposzokat, főleg a csak neki tulajdonítható írásokban, mint például a *Református Szemle* szerkesztői előszavaiban. De úgy is olvashatók ezek az írások, hogy tartózkodik a reformáció társadalmi következményeinek és a szocialista államrendben való élet közvetlen, rövidzárlatos összekapcsolásától. És ahol maga a cím esetleg erre engedne következtetni – mint például a Románia 40 éves felszabadítása ünnepére közölt írásban²⁴ –, ott szigorúan a jegyzőkönyvvezető szerepére szorítkozik.

Ha Gálfy 1949-es és 1950-es írásait összevetjük a Magyarországon ebben az időben hasonló témában megjelent írásokkal, akkor feltűnik a különbség: Gálfynál hiányzik egyrészt a pátosz az új társadalmi berendezkedést illetően, másrészt a direkter követelések megfogalmazásának igénye a reformátori politikai etika jegyében. Ugyanis Magyarországon a református püspökök közös pásztorlevele 1945-ben arról kívánta biztosítani a közvéleményt, hogy a református egyház mindig is az autonómia, a szabadságeszmények és a demokrácia pártján állt, évszázadokon keresztül. Már a körlevél hangzatos címe is ezt jelzi: „Amit az evangélium ígér, váltsa valóra a demokrácia.”²⁵ Igaz, 1945-1946-ban Révész már arról értekezik, hogy a magyar állam jövőjének alakulása sorsdöntő lesz az egyház és az állam jövőendő kapcsolatára nézve, de egyetlen államforma sem igényelhet magának kvázi vallásos tiszteletet,²⁶ és hogy az egyház „olyan államot képzel el, amelynek legfőbb törvénye a tízparancsolat [...], és amelytől az egyház szabadságának és megbecsülésének garanciája, az anyagi kérdések becsületes és végleges rendezése várható.”²⁷ De hát egy püspöki titkár

²³ [GÁLFY Zoltán] (1984a): Az egyházközségi élet betagolódása a helyi társadalom életébe, In: *Református Szemle*. 77. 211–214. Egy következő számban a szerkesztőség nevében megnyilatkozó szerző arra tesz utalást, hogy a „református és lutheránus igehirdetés [...] hozzájárul az új etikai magatartás” erősítéséhez, nevezetesen a testvériség szelleméhez a szabadság (értsd népi demokratikus köztársaság) életében. Ld. [GÁLFY Zoltán] (1984b): Köztársaságunk évfordulójára, In: *Református Szemle*. 77. 385–386.

²⁴ GÁLFY Zoltán – ESZENYEI Gyula (1984): Románia felszabadulásának 40 éves évfordulóján. A lelkesértekezletek ünnepi gyűléseinek általános témája, In: *Református Szemle*. 77. 279–285.

²⁵ „Amit az evangélium ígér, azt váltsa valóra a demokrácia”. Részlet a református püspökök közös pásztorleveléből (1945). In: *Élet és Jövő*. 12. 1.

²⁶ RÉVÉSZ Imre (1946): Magyar köztársaság, In: *Debreceni Protestáns Lap*. 66. 6.

²⁷ Püspökeink az állam és egyház viszonyainak alakulásáról (1947), In: *Sárospataki Református Lapok*. 42. 4. Vö. ERDŐS Kristóf (2011): A Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református

Kolozsváron – vagy bárhol – még nem rendelkezik azzal a tekintéllyel és súllyal, mint egy Ravasz László vagy Révész Imre Magyarországon – bár ez a szakmai tekintély, tapasztalat és nemzetközi hírnév nem zavarta az szocialista államrend elvtársait, hogy tegyenek arról, 1948-ban mindketten eltűnjenek az egyház éléről.²⁸

Egyébként 1948-ban a nemzetközi teológiai térfélen is élénk vita tárgyát képezi a kérdés, miként viszonyuljon a reformátori keresztyénség a szocialista-kommunista államrendekhez és ahhoz a társadalmi programhoz, amelynek különböző eszközökkel való megvalósítása már nem ismert határt.²⁹ De ezt a viták is jelzik: egyrészt az akkori

Egyház 1948-as egyezményének vizsgálata, In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Összekötnek az évezredek*. Budapest – Piliscsaba, PPKE – Szent István Társulat. 310–331.

²⁸ A Magyarországi Református Egyház második világháborút követő új államrendben való tájékozódásához részletesebben ld. BARCZA József (1993): Révész Imre püspök és az 1944-45-ös változások, In: L. Nagy Zsuzsa – Veress Géza (szerk.): *Történeti Tanulmányok* (A KLTE Történelmi Intézetének kiadványa, II. kötet). Debrecen, KLTE. 125–134.; FAZAKAS Sándor (2000): *„Új egyház felé?” A második világháború utáni református egyházi megújulás ekkleziológiai konzekvenciái* (Dissertationes Theologicae 4). Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem. 161–170.

²⁹ Karl Barth 1948-as Magyarországi látogatása és az arról szóló beszámoló megjelentetését követően éles kritika kereszttüzébe került; elsősorban Emil Brunnerrel vitázva kénytelen megállapítani, hogy az egyház „a legritkább esetben [...] találja ott magát, ahol ötven vagy akár tíz évvel korábban volt”, ezért „esetről estre” kell megvizsgálni a társadalomhoz és államhatalomhoz való viszonyát, és azt a radikális elutasítás és a feltétlen alkalmazkodás között kell megtalálnia. Ezért nem volt hajlandó beállni Barth a nyugati antikommunista propaganda fogatába. BARTH, Karl (1948): *Die christliche Gemeinde im Wechsel der Staatsordnungen. Dokumente einer Ungarnreise*. Zollikon – Zürich, Evangelischer Verlag Ag. 13. Vö. BARTH, Karl (1961): *Die Kirche zwischen Ost und West* (1949), In: uő.: *Der Götze wackelt. Zeitkritische Aufsätze, Reden und Briefe von 1930 bis 1960*. Berlin, Käthe Vogt Verlag. 133. De később is tetten érhető a nyugati térfélen a fokozott óvatosság: így például W. Visser't Hooft, az Egyházak Világtanácsának főtitkára diplomáciai okokból nem merte publikussá tenni Vályi-Nagy Ervin hozzá kalandos úton eljuttatott *Isten vagy történelem* című 1955-ös tanulmányát (amelyben Vályi Nagy az egykori magyar református egyházvezetés államhatalomhoz való alkalmazkodásának teológiai kritikáját adja). E tanulmány csak 1990 után kerül elő a genfi levéltárból, és Gerhard Sauter közli először egy általa szerkesztett folyóiratban. Ld. SAUTER, Gerhard (1993): Zu diesem Heft, In: *Verkündigung und Forschung*. 38. 1–2. VÁLYI NAGY Ervin (1993): Gott oder Geschichte? Über die Prämissen der heutigen reformierten Kirchenführung in Ungarn (1955), In: *Verkündigung und Forschung*. 38. 3–14.

megnyilvánulásokat és döntéseket a maguk kontextusában kell nézni. A 20. század többszörösen megbolydult társadalmában és radikális változásainak sodrában nem kevesen voltak – köztük teológusok is –, akik evangéliumi igazságmomentumokat és egy igazságosabb világ csíráit vélték felfedezni a szocialista eszmékben, lelkesedtek érte, majd később keserűen csalódtak. Másrészt az egyház világban való útkeresése és teológiája mindig ki volt téve, és ma is ki van téve annak a kísértésnek, hogy tekintettel legyen a politikai-társadalmi igényeire (Barth szavaival: engedményeket tegyen), de hogy ezt a saját biztonságának és helyzetének biztosítása, a *modus vivendi* kényszere alatt, történelmileg kiküzdött privilégiumainak átmentése végett teszi az egyház vagy pedig ideológiai fogékonyság miatt és ehhez igazított teológiai konstrukciókkal, az további elemzést igényel. És tegyük fel őszintén a kérdést: a ma egyháza és benne a teológiai tudományművelés teljesen mentes a világnézet, politikai, nemzet- és identitáspolitikai és más eszmék vagy a korszellem iránti fogékonyság kényszerétől?

1994-ben már, amikor a Kálvin *Ordonnances*-ának a hatásáról és a genfi theokráciáról ír Gálffy a *Theológiai Szemlé*ben,³⁰ tovább megy. Nyilván eltelik 45 év – itt már az érett kutatót és a Kálvin-értő tudóst látjuk³¹ –, és a kontextus is más. Arról értekezik, hogy politikai-közösségi élet rendjének (is) a forrása Istentől van, és hogy az „ún. alaki felségjogokat – a törvényhozást, végrehajtói hatalmat, bírói hatalmat – közvetlenül a nép gyakorolta a magisztrátuson keresztül”,³² tehát saját köreiből választott fokozatos testületek által (ami megfelelne a mai demokratikus jogállami eszményeknek). De azt sem hallgatja el, hogy sem Genf, sem az állam, sem az egyház önmagában még nem Isten országa – de a politikai-közösségi élet kereteinek célja Isten országának előkészítése. Ugyanakkor figyelmeztet a kontextuális sajátosságokra és az ebből fakadó józanság követelményére: a genfi mintát az egyház szervezeti formájára nézve vagy pedig a politikai együttélés biztosítása érdekében nem lemásolni kell. Egy helyi, specifikus adottságokra szabott

³⁰ GÁLFY Zoltán (1994): Kálvin Ordonnances-i és a theokrácia, In: *Theológiai Szemle*. 36. 274–279.

³¹ Erről tesz bizonyosságot egyébként a Kálvin ifjúkorát bemutató, az 1536-os *Institutio* 450 éves évfordulójára készített tanulmánya, vagy az *Ordonances ecclesiastiques* részletes bemutatása is, de e tanulmányok nem tartalmaznak társadalomelméleti, szociáletikai következtetéseket. Vö. GÁLFY Zoltán (1986): Az ifjú Kálvin [az 1536-os *Institutio* 450 éves évfordulójára írt tanulmány], In: *Református Szemle*. 79. 219–226.; GÁLFY Zoltán (1992): Kálvin Ordonances ecclesiastiques című műve és hatása, In: *Református Szemle*. 85. 353–358.

³² GÁLFY (1994), 275.

szervezeti, strukturális, politikai megoldást nem lehet minden további nélkül átvinni más helyszínre, más körülmények közé. Idézve Gálfyt, „Kálvin rendszerének épületébe nem beköltözni kell – hanem azt mindig, mindenhol újra kell építeni.”³³ Ehhez ad a reformátor, a reformáció kritériumokat, teológiai és etikai normákat, amelyeknek megélését és megvalósítását mindig a saját helyzetre való tekintettel kell keresni – a közélet, a közérkölc és az emberi jogrend Isten akaratának való megfeleltetésének igényével.

De még feltűnőbb látni a különbséget Gálfynak az 1949-50-es évek és 1990 utáni szemlélete között egy 1991-ben szintén a *Református Szemle*-ben megjelent rövid írásának tükrében, melynek címe: *A reformációról ma*.³⁴ Ebben az írásban már említi, evidenciaként kezeli és bemutatja a reformáció terjedésének kultúrtörténeti, történetfilozófiai, politikaelméleti megközelítéseit. S bár általános ismeretként tünteti fel az értelmezési sémákat, osztja e megítélések „igazságmótvumait”,³⁵ nevezetesen, hogy a reformáció „a reneszánsz és a humanizmus szárnyán”,³⁶ vagyis egyfajta „tudástranszferként”³⁷ érkezett Németországból, Svájcból a mi vidékeinkre. Bár a magyar reformáció történetének kiváló ismerőjeként Gálfynak erről implicate volt és kellett legyen tudomása, korábban mégsem mondta vagy mondhatta ki...

Később viszont tud arról, hogy ebben a transzferben a városok polgárságának és a nemesi udvaroknak eminens szerepe volt – az emancipálódó városi polgárság feudális struktúrákkal szembeni küzdelme, valamint a korai kapitalista gazdasági érdekek érvényesítésének igyekezete is tükröződik az új hit meghonosítása iránti küzdelemben, csakúgy, mint a nemzeti kultúra és a nemzetállamok megteremtésének igénye.³⁸ A mai reformációkutatás fényében helyénvalónak bizonyulnak ezek az állítások – bár hozzá kell tennünk: ez sem mentes a kontextualizálás hatásától, csak másfajta előjellel, más elvárásokkal és reményekkel (az 1989/90-es fordulat után megérezett szabadabb légkör szellemében).

³³ Uo.

³⁴ GÁLFFY Zoltán (1991): *A reformációról ma*, In: *Református Szemle*. 84. 363–367.

³⁵ I. m. 363.

³⁶ Uo.

³⁷ Vö. BERNHARD, Jan-Andrea – LEU, Urs B. – ČIČAJ, Viliam (2024): *Wissenstransfer. Der Einfluss des Schweizer Buches auf Ost- und Westeuropa in der Zeit des Ancien Régime*. Zürich, Theologischer Verlag.

³⁸ GÁLFFY (1991), 363.

Mi az, ami megtanulható Gálffy Zoltán reformációértelmezéséből és ezzel kapcsolatban a reformáció társadalmi viszonyokra kifejtett hatásának interpretációjából? Három következtetést és tanulságot Gálffy értelmezése alapján ki kell emelnünk:

- A reformáció által kiváltott és a reformáció folyamatára ható társadalmi dinamikák és hatások közepette mindig emlékeztetni kell magunkat a reformáció *teológiai dimenzióira*: a Szentírás, a személyes hit szerepére és az egyház küldetésére. Ebben a teológiának kritikai-korrektív szerepe van.

- Ebben a folyamatban elengedhetetlen a források – a reformátori iratok – értő olvasása és értelmezése.

- A reformáció „épületébe nem beköltözni kell, hanem azt mindig újraépíteni”³⁹ – azaz nem lehet sem 16. századi, sem az apostoli korból származó, de még 50-60 évvel ezelőtti társadalmi mintázatokat sem átemelni a jelenbe.

A saját helyzet értő elemzése és a bibliai-teológiai normák, kritériumok érvényesítésének saját helyzetben való keresése minden nemzedék saját feladta kell, hogy legyen. Kérdés, fel vagyunk készülve erre? És tudatában vagyunk ennek a kockázatnak – a kontextualizálódás mindenkori kockázatának? Úgy gondolom, egy ilyen életútra való emlékezés, mint a Gálffy Zoltáné, tanulságos és egyben inspiráló lehet éppen napjainkban, amikor jó ideje nem látott társadalmi és ezzel együtt egyházi átalakulásoknak vagyunk, leszünk tanúi.

Felhasznált irodalom:

*** „Amit az evangélium ígér, azt váltsa valóra a demokrácia”. Részlet a református püspökök közös pásztorleveléből (1945), In: *Élet és Jövő*. 12. 1.

*** Püspökeink az állam és egyház viszonyainak alakulásáról (1947), In: *Sárospataki Református Lapok*. 42. 4.

³⁹ Vö. GÁLFY (1994), 275.

- ADORJÁNI Zoltán (2013a): D. dr. Gálffy Zoltán írásai, In: *Református Szemle*. 105. 698–704.
(2013b): Commemoratio D. dr. Gálffy Zoltán emlékére (Mezőbánd, 1924. okt. 6. – Kolozsvár, 2013. okt. 15.), In: *Református Szemle*. 106. 695–697.
- BARCZA József (1993): Révész Imre püspök és az 1944-45-ös változások, In: L. Nagy Zsuzsa – Veress Géza (szerk.): *Történeti Tanulmányok* (A KLTE Történelmi Intézetének kiadványa, II. kötet). Debrecen, KLTE. 125–134.
- BARTH, Karl (1948): *Die christliche Gemeinde im Wechsel der Staatsordnungen. Dokumente einer Ungarnreise*. Zollikon-Zürich, Evangelischer Verlag Ag.
(1961): Die Kirche zwischen Ost und West (1949), In: uő.: *Der Götze wackelt. Zeitkritische Aufsätze, Reden und Briefe von 1930 bis 1960*. Berlin, Käthe Vogt Verlag. 124–143.
- BECKER, Judith (2014): Die Rolle der Obrigkeit in reformierten Kirchenordnungen in der Frühen Neuzeit, In: Heinrich Wall (szerk.): *Reformierte Staatslehre in der Frühen Neuzeit* (Historische Forschungen, 102). Berlin, Duncker & Humblot. 268–296.
- BERNHARD, Jan-Andrea – LEU, Urs B. – ČIČAJ, Viliam (2024): *Wissenstransfer. Der Einfluss des Schweizer Buches auf Ost- und Westeuropa in der Zeit des Ancien Régime*. Zürich, Theologischer Verlag.
- DINGEL, Irene (2014): Integration und Abgrenzung. Das Bekenntnis als Ordnungselement in der Konfessionsbildung, In: Irene Dingel – Armin Kohnle (szerk.): *Gute Ordnung: Ordnungsmodelle und Ordnungsvorstellungen in der Reformationszeit*. Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt. 11–30.
- ERDŐS Kristóf (2011): A Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház 1948-as egyezményének vizsgálata, In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Összekötnek az évezredek*. Budapest – Piliscsaba, PPKE – Szent István Társulat. 310–331.
- FAZAKAS Sándor (2000): „Új egyház felé?” *A második világháború utáni református egyházi megújulás ekkleziológiai konzekvenciái* (Dissertationes Theologicae 4). Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem.
(2020): *A reformatio vitae jegyében. Tanulmányok a reformátori teológiatörténet, egyháztan és politikai etika tárgykörében*. Kolozsvár, Bolyai Társaság – Egyetemi Műhely Kiadó.
- GÁLFY Zoltán (1949): A Reformáció. Különös tekintettel demokratikus vonásaira, In: *Református Szemle*. 44. 417–429.
(1950): Reformációra..., In: *Református Szemle*. 45. 245–249.
(1984a): Az egyházközségi élet betagozódása a helyi társadalom életébe, In: *Református Szemle*. 77. 211–214.
(1984b): Köztársaságunk évfordulójára, In: *Református Szemle*. 77. 385–386.

- (1986): Az ifjú Kálvin [az 1536-os *Institutio* 450 éves évfordulójára írt tanulmány], In: *Református Szemle*. 79. 219–226.
- (1991): A reformációról ma, In: *Református Szemle*. 84. 363–367.
- (1992): Kálvin Ordonances ecclesiastiques című műve és hatása, In: *Református Szemle*. 85. 353–358.
- (1994): Kálvin Ordonnances-i és a theokrácia, In: *Theologiai Szemle* 36. 274–279.
- GÁLFY Zoltán – ESZENYEI Gyula (1984): Románia felszabadulásának 40 éves évfordulóján. A lelkészértekezletek ünnepi gyűléseinek általános témája, In: *Református Szemle*. 77. 279–285.
- HONECKER, Martin (1995): *Grundriß der Sozialethik*. Berlin – New York, Walter de Gruyter.
- KÁDÁR Tamás – MIHÁLY Lehel – SEBESTYÉN Előd – ROTH Levente (2002): *A kolozsvári Protestáns Teológia élete 1950–1955 között* (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 10). Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet.
- KÁLVIN János (2014): *Institutio. A keresztyén vallás rendszere. 1559*. II. kötet. Budapest, Kálvin Kiadó.
- KÖPECZI Béla (1986): Erdély a szocialista Romániában, In: Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története. Harmadik kötet: 1830-tól napjainkig*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1759–1778.
- LÉSZAI Lehel (2004): Gálffy Zoltán életrajza, In: Lészai Lehel (szerk.): *Emlékkönyv Gálffy Zoltán 80. születésnapjára*. Kolozsvár, Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása. 5–7.
- NAGY Géza (1995): *A Kolozsvári Református Theologiai Fakultás története*. Kolozsvár, Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása.
- RÉVÉSZ Imre (1946): Magyar köztársaság, In: *Debreceni Protestáns Lap*. 66. 6.
- SAUTER, Gerhard (1993): Zu diesem Heft, In: *Verkündigung und Forschung*. 38. 1–2.
- VÁLYI NAGY Ervin (1993): Gott oder Geschichte? Über die Prämissen der heutigen reformierten Kirchenführung in Ungarn (1955), In: *Verkündigung und Forschung*. 38. 3–14.